

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Tønning

Svend Erik Nielsen:

Åbenrå fadderskab for Tønning

Th. Peters:

Tønning – en lille by i krig og fred

Jens Lampe:

Uffe-skolen

H. H. Bruhn:

Da friheden kom til Tønning

Flemming Møller:

Danske menigheders kår i Ejdersted efter 1920

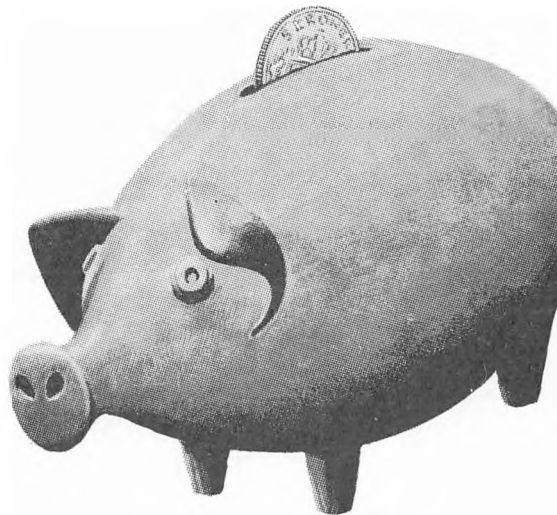
Chr. Stenz:

Gustav Lindstrøm

Bog anmeldelser

DET ER GODT AT HA' NOGET I RYGGEN...!

ORDEN I ØKONOMIEN GIVER TRYGHED

Det er godt at ha' noget i ryggen — en sparekassebog f. eks. Enhver, der sætter sig et mål og gennemfører en regelmæssig opsparring, har også lånemuligheder i sin sparekasse - til hus, bosætning, boligindskud, uddannelse o. s. v. Det gi'r tryghed at have konto i sparekassen!

DE SØNDERJYDSKE SPAREKASSER

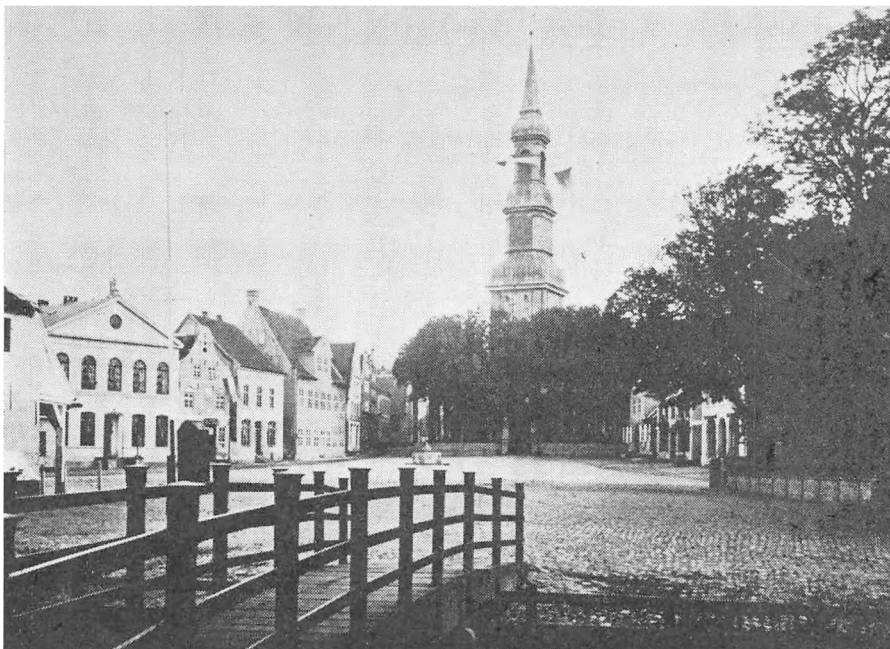
· forvalter over 400.000.000 kr. indestående på 170.000 sparekassekonti.

Da der stadig indløber nye bestillinger på

ANDREAS ØSTER: BARN I HERRNHUTERNES CHRISTIANSFELD,

beder Historisk Samfund os meddele, at bogen desværre er udsolgt.

SØNDERJYSK MANEDSSKRIFT, der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 20.- kr. årlig i abonnement (frit tilsendt). Enkeltnumre kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

Torvet i Tønning fotograferet af F. Brandt, Flensborg, 1864. I 1613 blev der kørt 12.000 læs jord på pladsen, som derefter blev planeret og endelig brolagt med sten hentet inde fra Gesten. Sluttelig pyntede man på resultatet med en sandstensbrønd udført i nederlandsk renaissance – brønden kan lige skimtes i billedets midte.

TØNNING

TØNNING nævnes allerede i 1186, men byen fik først tildelt købstadsprivilegier 12. oktober 1590 af hertug Johan Adolf af Gottorp.

Vekslende opgangs- og nedgangstider har præget Tønning mere end de fleste byer. Krige har sat deres spor, ikke alene de mere private fejder med ditmarskerne på den anden side af Ejderen, men også større krige. Tredivetårskrigen nåede til Tønning, der blev befæstet i 1644, og befæstningen blev fornyet i slutningen af 16-hundredetallet. År 1700 bombarderede danskerne byen med ikke mindre end 60.000 kanonkugler, men trods de omfattende ødelæggelser blev Tønning hurtigt genopbygget. I 1713 kapitulerede general Steenbock efter Frederik IVs belejring af den udsultede by – det var sidste gang, Tønning var skueplads for egentlige krigshandlinger.

Ejderkanalen (bygget 1784) betød et handelsmæssigt opsving, der kulminerede under fastlandsspærringen, hvor alle skibe, der skulle til Hamborg, dirigeredes til den lille by ved Ejderens munding. 1854 indviede man jernbanelinien Flensborg—Tønning, en transitvej i konkurrence med Hamborg; en livlig skibsforbindelse med England styrkede banen og betingede yderligere en anelig kvægekseport over Vesterhavet. Kielerkanalens åbning 1895 svækkede Tønning's betydning. Omkring århundredeskiftet havde et stort skibsværft til huse i byen, nu er det først og fremmest rejefangst og -konservering samt enkelte større fabrikker, der præger det økonomiske liv.

Tønning har i dag 4.500 indbyggere.

ÅBENRÅ FADDERSKAB

Det er almindelig kendt, hvorledes staten og nationale foreninger på forskellig vis yder bidrag til det danske arbejde i Sydslesvig. Mere stilfærdigt og mindre påagtet foregår rundt i landet et fadderskabsarbejde i stort omfang. Gennem dette skabes der mellem en by eller en egn nord for grænsen og en dansk kreds syd for grænsen en kontakt af en ganske særlig betydning.

Overlærer Svend Erik Nielsen, Åbenrå, der i nogle år har arbejdet som lærer i Tønning, fortæller om den tyveårige fadderskabsforbindelse mellem Åbenrå og Tønning og om nogle af de opgaver, der efterhånden er løst.

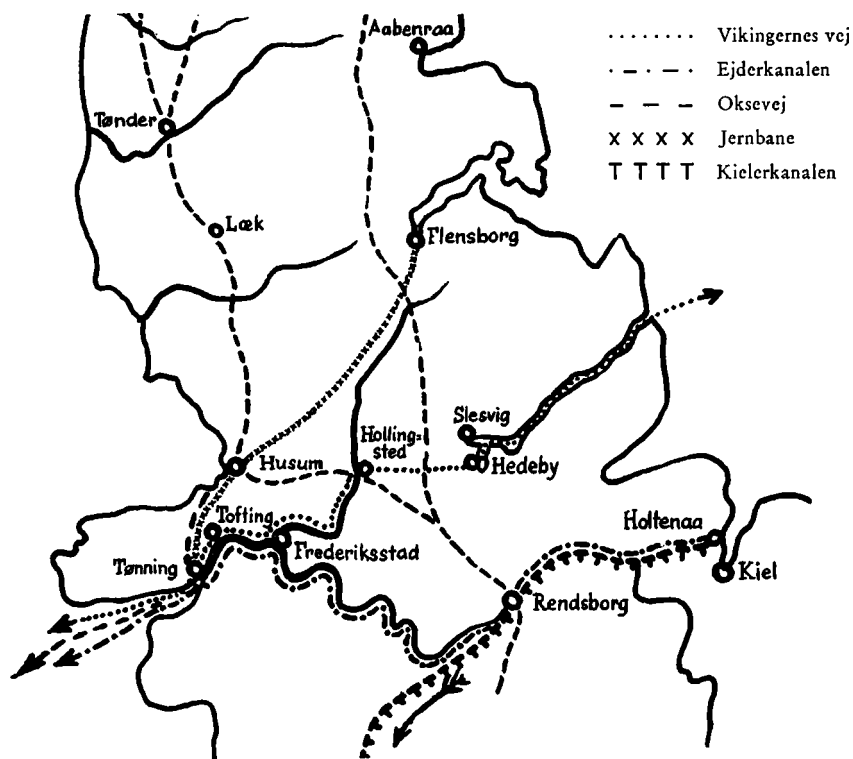
Det ser ud til, at begyndelsen til »Selskabet Åbenrå fadderskab for Tønning« er udsprunget af en kritik, som et medlem af Danske Kvinders slesvigske Forening har rettet mod denne forenings bestyrelse for manglende foretagsomhed. I hvert fald har kritikken været behandlet på et bestyrelsesmøde den 4. 11. 1946. Et af denne bestyrelses medlemmer – fru Kaj Jensen – har derfor kontaktet overlæge Hammer for at få ideer til at intensivere arbejdet, hvorefter han har peget på mulighederne i et fadderskabsarbejde og endvidere nævnt to byer i Sydslesvig, nemlig Husum og Tønning, som manglede fadderskabskredse i Danmark.

Man har tilsyneladende været klar over, at et sådant arbejde ville blive ret omfattende, og desuden ville man gerne have et bredt grundlag at starte på, hvorfor man kontaktede formændene for foreningerne Sydslesvigsk Udvalg, Sydslesvig-Ligaen og D.N.U. Disse foreninger enes om at tilrettelægge et Sydslesvigsmøde, man enes om et fadderskabsarbejde, og »fra nu af arbejder de fire foreninger i fællesskab på virkeliggørelse af tanken«.

Næste skridt på vejen bliver et møde på Folkehjem, som de fire ovennævnte foreninger får bragt i stand for en indbudt kreds med skoleinspektør Kølvråa og Carla Schibler, begge fra Tønning danske skole, som talere. Dette møde fandt sted den 9. maj 1947. Efter nogen drøftelse blev et udvalg nedsat for at arbejde videre med ideen. Udvalget kom bl. a. til at bestå af grosserer Svend Holm, der blev formand for udvalget, overtoldassistent Grastrup og provisor Simonsen. Allerede ved dette møde blev man enig om at afholde et offentligt møde på Folkehjem den 26. september for at forelægge fadderskabstanken for Åbenrå bys borgere.

Fadderskabsudvalget har tilsyneladende sat sig grundigt ind i forholdene i Sydslesvig, idet det tog på en tredages tur til Sydslesvig 13.–15. september 1947, hvor det især interesserede sig for forholdene i Tønning og overrakte de danske repræsentanter her en del gaver til deres mødesal, f. eks. en del bordflag og nogle kongebilleder. Selvfølgelig benyttede man også lejligheden til at drøfte fadderskabsarbejdet og de muligheder, det indebar.

Arbejdet var egentlig allerede i gang, idet man så tidligt som 7. juli havde givet skoleinspektør Kølvråa tilsagn om at modtage Tønning-børn

på et lejrskoleophold i Åbenrå i tidsrummet 10–27 september. Børnene skulle indkvarteres privat.

Mødet på Folkehjem den 26. september 1947 blev åbenbart en stor succes. Et avisreferat fra mødet opgiver deltagerantallet til ca. 300, hvori sikkert er medregnet de omtalte lejrskolebørn. »Der blev ved mødet omdelt »fadderskabsbreve«, hvorpå man kunne tegne sig for bidrag. Der kom et betydeligt beløb ind«.

Fadderskabstanken havde altså god medvind og mødet på Folkehjem anses nok for at være den egentlige begyndelse, mens den stiftende generalforsamling først fandt sted på Folkehjem den 7. november 1947.

Den første bestyrelse kom til at bestå af: overtoldassistent Grastrup, fru kriminalassistent Nielsen, provisor Simonsen, fru K. M. Jensen og arkitekt Svend Friis. Bestyrelsen konstituerede sig senere med overtoldassistent Grastrup som formand.

I løbet af et årstid blev Selskabet Åbenrå fadderskab for Tønning altså en realitet og opgaver manglede ikke. Protokollen beretter allerede fra det første møde 7. 11. 1947: »Fra Tønning er der kommet anmodning om støtte til anskaffelse af et lille »elektricitetsværk«, som kan skaffe lys til

den uundværlige forsamlingsaal, når lyset i vinter går ud ved 6–7 tiden. Kan et sådant anlæg ikke skaffes, vanskeliggøres det meste kulturelle aftenarbejde i vintertiden. Til dette formål bevilgedes 350 kroner.»

I øvrigt siger lovene: »Selskabets formål er at støtte det danske arbejde i Tønning by og skabe personlig kontakt mellem Åbenrå og Tønning bys danske borgere.« Visse ting i protokollen tyder på, at man har betragtet opgaven som liggende på linie med forholdet til den norske og svenske venskabsby. Naturligvis måtte en fadderskabsopgave blive betydelig mere omfattende. Man foreslår da også Tønning at nedsætte et »kontaktudvalg«, hvori forskellige danske foreninger bliver repræsenteret.

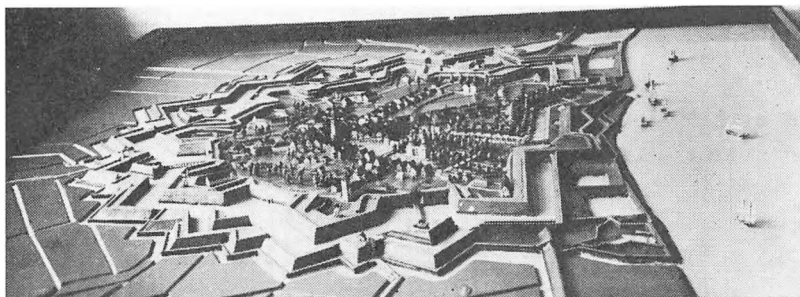
Opgaverne viste sig hurtigt at være både store og mangfoldige. Enkelte af dem undrer man sig over i dag. For eksempel har fadderskabet ydet en ikke ubetydelig støtte til indkøb af undervisningsmateriel til skolen i Tønning, men forklaringen skal sikkert søges i den vældige skoleudvikling i de første år. I 1949 indlededes et samarbejde mellem Hjørring Amts Sydslesvigske Udvalg og fadderskabskredsen i Åbenrå, således at de foreliggende opgaver deles.

Det er håbløst at give en fuldstændig oversigt over fadderskabsarbejdets forløb gennem 18 år, men hovedlinier kan ridses op. Den personlige kontakt er forsøgt formidlet ved gensidige besøg af større og mindre kredse, f. eks. har der været kontakt mellem sportfolk i Tønning og Åbenrå, husmoderforeningen i Tønning og Åbenrå o.s.v. Denne kontakt er nok svækket noget blandt andet på grund af vanskelighederne ved at arrangere den private indkvartering i forbindelse med et større besøg. Det er beklageligt, idet det må anses for at være af stor betydning.

Den økonomiske hjælp til forskellige grene af det danske arbejde i Tønning er efterhånden kommet ind i ret faste rammer og er i dag koncentreret om støtte til »De gamles Værn« og spejderarbejdet – der i øvrigt anvender sine midler fra fadderskabet til en opmuntring til de »gamle« i forbindelsen med julefesten. Fadderskabet yder desuden støtte til håndarbejds kursus for voksne om vinteren, ligeledes støttes skolens julefest og menighedsplejen. Det viser sig også, at der stadig er brug for indsamling af tøj til såvel børn som ældre. Af større opgaver som fadderskabet i tidens løb har løst kan nævnes et klaver, som skænktes til Uffe-skolen ved indvielsen 1955, og senere har man ydet tilskud til udsmykning af altervæggen i kirkesalen. Støtte til reetablering af en børnehave efter en brand i Tønning 1950 bør også nævnes.

Fadderskabet tæller i dag mellem 70 og 80 medlemmer. Gennem en år-række har skoleinspektør P. Clausen virket som formand, og sidste år afløstes han af handelsskoleoverlærer J. Lampe.

Svend Erik Nielsen

Fæstningen Tønning under belejringen 1713. Foto efter en model bygget af Th. Peters.

TØNNING - *en lille by i krig og fred*

Rektor Th. Peters, Uffe-skolen i Tønning, giver en koncetreret oversigt over byens historie og fremhæver, at byen er ved at arbejde sig ud af den stilstand, som dens afsides beliggenhed har medført i vore dage.

Tønning bys begyndelse ligger skjult bag fortidens tågeslør. Da tågen begyndte at lette, fandtes der allerede en fuldvoksen landsby med en stenbygget kirke, et fiskerleje og en ladeplads bag beskyttende diger. Kirken, som med sine ældste dele har stået her i mindst 800 år, blev bygget i Valdemarstiden, og den var sandsynligvis ikke den første på stedet, men en erstatning for et bjælkehus, der i første omgang blev rejst til kirkelige formål. Da jeg for tredive år siden flyttede til Tønning, var der nogle gamle folk, der snakkede om, at byen Tønning langt ude i fortiden skulle have ligget længere mod vest, hvor der den dag i dag befinder sig en vældig forhøjning, et varft, der havde plads til en hel landsby, uden at nogen kunne forklare, til hvilken nytte dette varft havde været.

Dette varft, der efter den eneste gård, som endnu er tilbage, kaldes Elisenwarft, er i de sidste år under ledelse af dr. Bantelmann fra landsmuseet i Slesvig ved omfattende udgravninger blevet gennemforsket. De endelige resultater er endnu ikke bekendtgjort, men det står fast, at der på Elisenwarft allerede i den tidlige vikingetid lå en stor landsby med bondehuse tæt pakkede ved siden af hinanden og med en driftig og talstærk befolkning. Mon det var fortidens Tønning? Alt tyder på, at der dengang også boede folk på det sted, hvor Tønning nu ligger, at der altså eksisterede to byer samtidig. Sandsynligvis var det nuværende Tønning mindre end byen på Elisenwarft, og måske var det oprindeligt på grund af dets gunstige beliggenhed ved Sønderjyderens sejlrende den større landsbys ladeplads. Men med tiden, efter at sejladsen på Ejderen fik tiltagende betydning, flyttede flere og flere beboere fra Elisenwarft til ladepladsen, og endelig flyttede navnet med. Det forladede Warft er nemlig til trods for dets påfaldende markering i terrænet navnløst.

Der findes i historien flere eksempler på byer, der flyttedes af økonomiske grunde, og i urlandskabet Ejdersted var alt flydende. Det var sådan, som gamle Saxo i 14. bog fortæller om »Frisia minor«: »Om vinteren staar hele landet som en sø, saa at man kan hartad gaa vild i, om man her er til lands eller til vands, thi hvor man den ene tid af året pløjer og sår, der sejler man den anden«. – – – Som sagt, hvad der er sket bag fortidens tågeslør, kan vi kun gætte os til. Men da tæppet gik op, var spillet allerede gående. Ejderbyen kom frem i historiens lys med alle gode chancer for at deltage i livets dyst.

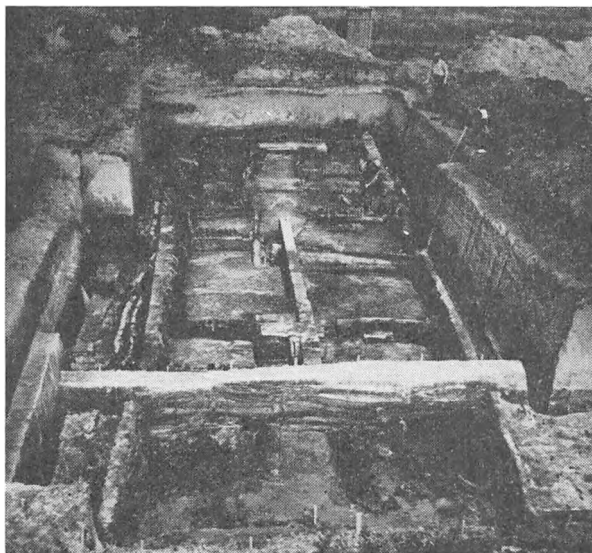
I de første århundreder indtil slutningen af middelalderen var der forholdsvis ro omkring byen. Det var jo skik og brug, at der engang imellem skulle slås med de saksiske naboer på flodens sydlige bred. Som grænseby kom Tønning til at tage stødet, når det trak op til fejderne med ditmarskerne; og ved en af dem, »den store Fejde«, gik der ild i næsten alle byens stråttækte bindingsværkshuse, imens beboerne prøvede at overleve bag kirkens beskyttende teglstensmure. Tønning blev hurtigt genopbygget. Voldsomme indgreb udefra plejer ikke at ødelægge en by for bestandig, hvis den ligger på et sted, der opfylder betingelserne for en bys trivsel.

Efter hertugdømmernes deling kom Ejdersted og Tønning til at ligge i den hertugelige del, og Tønning-by blev snart hertugernes kælebarn. Tønning fik i 1590 købstadsrettigheder og fik som halvøens hovedstad fra »allerhøjeste sted« tildelt den glans og værdighed, som følger med ansvaret. I tilslutning til torvet, tyngdepunktet for byens borgerlige liv, rejstes et slot med voldgrav og fem tårne i samme stil som Rosenborg-slot i selve kongens hovedstad. Statens første mand i Ejdersted, staller Caspar Hoyer fra Hoyerswort, havde sæde på slottet, og sammen med hertug Johan Adolf, byens velgører og faderlige ven, blev denne mands virke længe husket som en sand velsignelse for land og by. Endnu den dag i dag minder gadenavnene om disse mænds fortjeneste.

I begyndelsen synes det at være overvejende økonomiske synspunkter, den gottorpske hertug gik ud fra, da han så rundhåndet gav statens penge til at fremme udviklingen i Ejderbyen. I 1613 fik Tønning på statens bekostning en havn med bolværk og kaj, som endnu efter 350 års forløb i uforandret skikkelse benyttes af vore rejefiskere. Ved samme lejlighed blev torvet planeret og forhøjet med den jord, som var til overs ved havnens anlæggelse; og så fik torvet for første gang en fin brolægning med sten, der endda allesammen måtte importeres fra grusgravene oppe på den høje geest. I Ejdersteds jord findes der ikke en eneste hjemmehørende sten. Torvet fik som tilgift en flot brønd med håndmedet jernværk og sandstensplader pyntede med hertugens løver. Både brolægningen fra denne tid og brønden kan ses endnu som et minde om byens lykkeligste år.

Men herrerne på Gottorp-slot skiftede, tiderne blev urolige. Christian

Udgravningerne i Elisenwarft har arsløret en større bebyggelse fra vikingetiden tæt vest for Tønning.

den IV.s uforstandige politik fik Trediveårskrigenes dønninger til at rulle frem over Ejdergrænsen. I forbindelse med svenskerkrigene blev spændingen mellem hertug og konge til åben strid. Hertugen fik brug for et strategisk støttepunkt ved Ejdermundingen, og Tønning skulle være fæstning. Denne forandring blev i første omgang af borgerne forstået som en udmærkelse af deres by frem for de andre købstæder. Kun ganske få anede dengang, at deres by blev inddraget i det storpolitiske spil, og de fleste ænsede ikke den gamle visdom, at det i urolige tider kan være klogest at holde sig til ubetydelighedens skygge.

I 1644 gav hertug Frederik den III. ordre til, at Tønning skulle være fæstning med elleve bastioner, volde og grøfter, med tøjhus, arsenaler og barakker. Der kom en garnison med 2000 soldater; der skule bygges bolig til dem og deres familier, og en garnisonskirke skulle der også til. Der kom fornemme gæster på slottet, og det vrимlede med pæne folk på torvet. Ganske afgjort bragte de første år af fæstningstiden gode kår for borgerne, men snart begyndte uvejret at trække op med krig og belejring, med nød og død. Forfærdelig var den beskydning i året 1700, hvor der inden for en uge blev skudt over 10.000 bomber ind i byen. Dem finder man endnu nogle af hist og her i byens jordbund, og en af dem ligger fredeligt i mit kontor, mens jeg skriver dette; men dengang var det alvor.

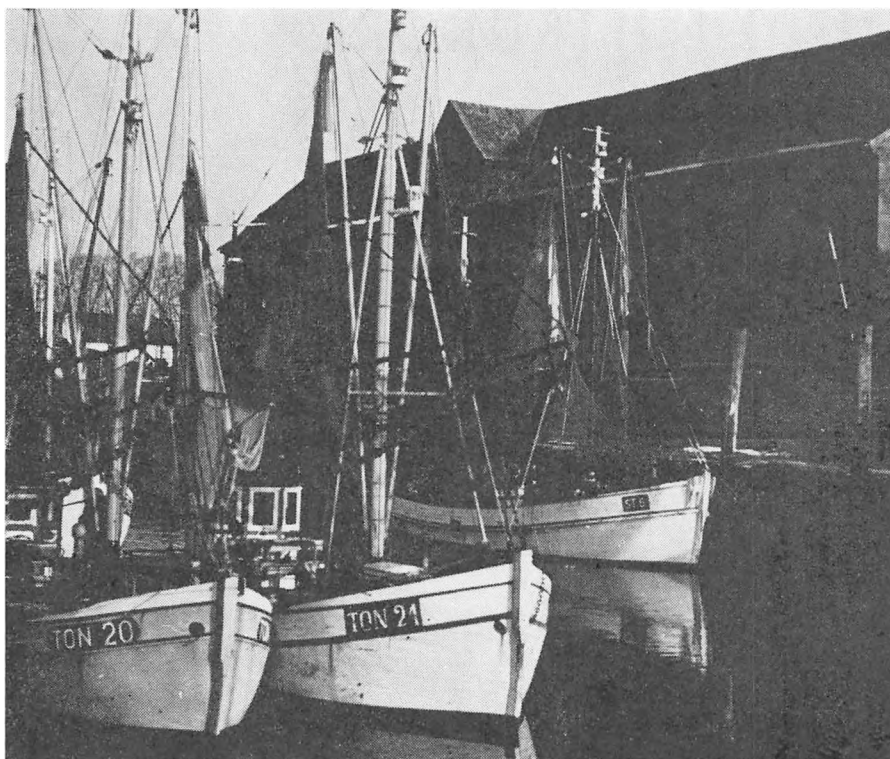
Endnu værre var det, da tretten år senere general Steenbock blev indsluttet og belejret i Tønning af kong Frederik den IV. og hans forbundsfæller, russerne og sakserne. Det var ikke så meget selve kamphandlingerne, der generede, men den absolutte mangel på alt, hvad der skal til

for at opretholde livet for 20.000 mennesker, som måtte staves sammen på et sted, hvor der normalt var plads til godt og vel en tiendedel. Soldaterne havde også bragt pesten med til byen, så der snart manglede plads også på kirkegårdene for at komme af med dødens høst. I de tre måneder, belejringen varede, døde der 3–4.000 soldater og 875 af byens borgere; det var mere end en trediedel af hele befolkningen.

Efter Steenbocks kapitulation lod Frederik den IV. fæstningen sløjfe, og i dag er der foruden nogle rester af den yderste grøft, som skiller byens grund fra bøndernes, ikke meget at se af den svundne storhed. På en af bastionerne, Frederika Amalia, som i folkemunde kaldes for »Amalienbarg«, står nu Uffeskolens statelige bygning. Sammen med fæstningsværkerne forsvandt også en del af de store historiske bygninger; garnisonskirken blev revet ned, ligesom slottet blev spidshakkens offer. Tønning blev mindre både i skikkelse og betydning, men den fik ro til igen at leve sit liv som en fredelig fiskerby uden særlige ambitioner.

Efter indlemmelsen af den hertugelige del i kongeriget i 1721 blev Tønning fra at være hertugernes kælebarn til Danmarks havn ved Vesterhavet, til Danmarks port mod vest. Tønning havn kunne, hvis man rettede sig efter tidevandet, besejles af datidens største søgående skibe; noget, man ikke kunne sige om nogen anden havn ved kongerigets vestkyst. Der manglede kun en forbindelse med Østersøen, og den blev skabt ved bygningen af Ejderkanalen mellem Rendsborg og Holtenau, hvilket skete under Christian den VII.s regering fra 1777–84. Denne kanal, som næppe kunne benyttes af de helt store skibe, var alligevel i betragtning af datidens ringe tekniske muligheder et vakkert stykke arbejde. Med en årlig besejling af ca. 4.000 skibe, der allesammen måtte passere »*Tønning red og toldsted*«, betød kanalen ganske afgjort en naturlig berigelse af byens økonomiske liv. Om kanaltiden vidner endnu det mægtige pakhuis med kongens tegn på gavlen og det værdige »Skipperhus« ved havnen, hvor der dengang var en dansk sømandsskole, og som nu igen er købt af de danske organisationer og bliver til lejrskole for kongerigske børn. Højdepunktet i kanaltidens lykkelige år var den voldsomme, men kortvarige konjunktur, da under fastlandsspærringen i Napoleonskrigen næsten hele Elbens sejlads gik til Ejderen og Tønning. Men lige så hurtigt, pengene blev tjent, tabtes de også, og denne hektisk operetteagtige periode i byens liv efterlod ingen spor i bybilledet.

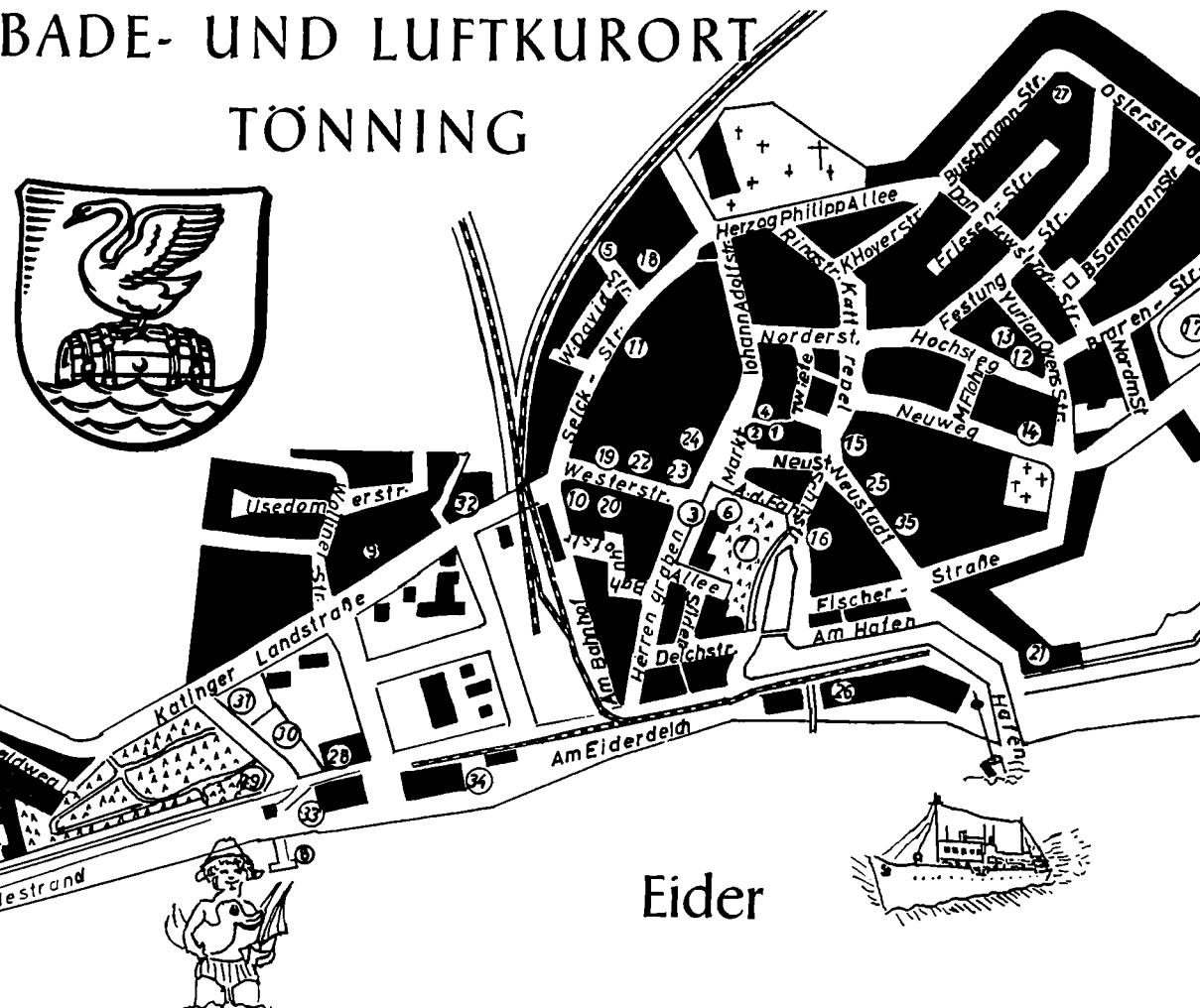
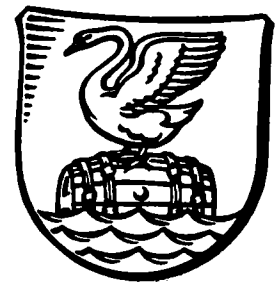
I anden halvdel af det forrige århundrede var Tønningens betydning som eksporthavn igen tiltagende, idet studehandelen med England udviklede sig i den helt store stil. De fleste stude kom dengang som magert kvæg ad oksevejen fra det nordlige Jylland til Husum. Efter at de havde været sommergæster i marsken, fortsatte de så til Tønning, hvorfra de sejledes til England. Den vestlige oksevej, der også var almindelig hærvej, gik over

Rejekuttere foran lagerhuset i Tønning havn. Rejenettene er anbragt i den karakteristiske tørrestilling.

Tønder til Læk og Husum og derfra over Hollingsted til Rendsborg og ned til Holsten. Men da man begyndte med at sejle stude og får fra Tønning til England, travede også mange jyske stude til Tønning for at tage sig en magelig sejltur til englændernes suppegryder. Endnu engang nåede havnebyen Tønning en bølgetop i sin tilværelse som eksporthavn, hvor hvert efterår fede stude og velnærede får i titusindvis læssedes på de store kvægdampere. For de danske oksers skyld byggede englænderne også i 1854 Sønderjyllands første jernbane, »Frederik den VII's jernbane« fra Flensborg til Tønning. Også denne jernbanelinie var en vigtig tværforbindelse gennem den gamle landsdel Sønderjylland mellem det danske øriges kraftcentrum og Danmarks port mod vest, som Tønning dengang var og kunne være blevet i endnu langt højere grad, hvis ikke det storpolitiske spil med den også for Tønning tragiske afgørelse fra 1864 havde sat en stopper for denne så lovende udvikling. Nu skete der store, for Tønning uheldige, forandringer: Ejderkanalen blev slugt af Bismarckkrigets alsmægtige Kielerkanal, der skød genvej til Elben, og sejladsen på Ejderen gik næsten i stå. Studeimporten fra Danmark blev standset, eksporten til

BADE- UND LUFTKURORT TÖNNING

I Tönning arbejder man målbevidst på at gøre byen til mål for turister – man satser blandt andet på stranden ved Ejderens udløb. Ovenstående bykort, der er lånt fra en tysksproget brochure, giver følgende oplysninger: 1 Kurverwaltung. 2 Rathaus. 3 Kreisverwaltung. 4 Evgl. Kirche. 5 Kathol. Kirche. 6 Polizei. 7 Schloßgarten. 8 Anlegebrücke für Helgolandfahrten. 9 Mittelschule und Stadthalle. 10 Handels- und Berufsschule. 11 Kreiskrankenhaus. 12 Lesezimmer. 13 Bücherei. 14 Städt. Pflegeheim. 15 Feuerwehr. 16 Wasserschutzpolizei. 17 Sportsplatz. 18 Selckstift. 19 Amtsgericht. 20 Postamt. 21 Wasser- und Schiffsamtsamt. 22 Volksbank. 23 Stadtparkasse. 24 Schleswig-Holsteinische Westbank. 25 Städt. Kindergarten. 26 Zollamt. 27 Kindergarten. 28 Jugendherberge. 29 Stadtwald mit Schwimmbad u. Pavillon. 30 Minigolfplatz. 31 Tennisplatz. 32 Amts Kspl. Tönning. 33 Nissen-Elektrobau. 34 ETERNIT-Werk. 35 Geburtshaus Esmarchs.

England blev mindre og mindre, og de fede stude fra Ejdersted tog til Husums kvægmarked og derfra med toget til de tyske storbyer. Tönning havn lå øde hen, skibsbroerne ved reden begyndte at rådne, og efter anden verdenskrig sprængtes de til pindebrænde. Esbjerg havde for længe siden

overtaget Tønnings rolle som port mod vest og klarede sig fint. Tønning lå nu helt ved siden af alt, hvad der skete i den store verden. Hvad der nu kom til Tønning, havde kun været i vejen for fremskridtet og udviklingen længere mod syd. Her fandt det ubrugelige og overflødige sit endeligt på lossepladsen i det store riges skrammelkrog.

Efter århundredskiftet var der endnu engang nogle foretagsomme folk, der prøvede at sætte farten op i Tønnings økonomiske liv, idet de startede et skibsværft. I de første år gik det også ganske ordentligt. Der byggedes skibe op til 5.000 ts., og i den bedste tid beskæftigede værftet over 1.000 arbejdere og funktionærer. Men i længden kunne værftet i Tønning ikke klare kapløbet med de store værfter i Kiel og Hamborg, der konkurrerede det sønder og sammen. I stedet for byggeordrer for nye skibe kom der snart kun nogle rustne skuder til ophugning, og efterhånden gik det hele i stå og blev til en kæmpestor losseplads i symbolsk betydning og bogstaveligste forstand.

Da vi kom til Tønning i 1936, var man i gang med at rydde lossepladsen for at bygge hangarer for vandflyvemaskiner samt en nydelig kaserne til Hermann Görings flotte luftværnssoldater. Det var jo sandelig et millionprojekt, det tyske rige spenderede på den lille forskræmte og glemte by, og dets gennemførelse fik da også enkelte byggefirmaer til at knejse med nakken. Men da det hele efter opbygning i rekordtid stod færdigt, var det allerede i følge flyveteknikkens hurtige udvikling håbløst forældet.

Da englænderne kom, sprængte de den store kran, der skulle løfte vandflyvemaskinerne op på kajen, i luften og lod hangarerne stå. De er siden blevet brugt af et eternitværk og et elektrofirma til garanteret fredelige formål og til nytte for byens erhvervsliv. De to fabrikker beskæftiger – delvis i døgndrift – over 300 mennesker, og det betyder en hel del.

Den sidste, men måske ikke dårligste udvej for folk, der er i økonomiske vanskeligheder, plejer at være turismen. Tønning er efter den sidste krig ved at udvikle sig til et kursted, som mener at have noget at byde sine gæster. De har såmænd drevet det så vidt, at der findes tennispladser og svømmebassin foruden den gode luft, sol og vind, og hvad de ellers snakker om i deres formastelige iver efter at lokke de fremmede til at hoppe på limpinden.

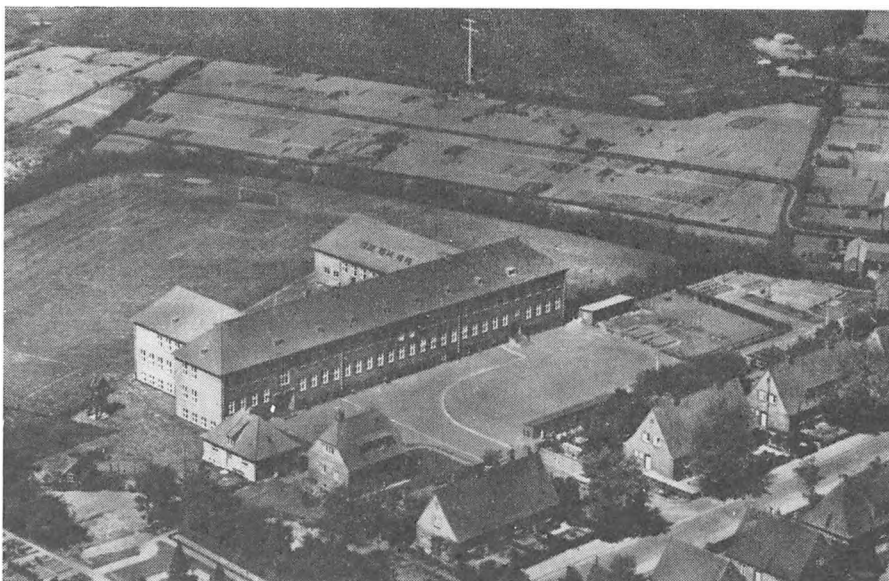
Vi selv synes nu heller ikke dårligt om vor gamle by med dens furede ansigt, dens brogede levnedsløb og dens svingende livslinie. Tønning er til trods for mange skrøbeligheder en særpræget by, en by med personlighed, som er værd at se på, og som man må holde af. *Th. Peters*

Kildehenvisninger:

Dr. Rudolph Koop: Eiderstedter Heimatbuch »Besiedlung und Bedeichung«.

Dr. August Geerkens: »Glück, Not und Ende der Festung Tönning«. »Vun'ne Ossenhandel in olen Tiden«.

Dr. Bantelmann: Die Ausgrabungen auf der Eisenwarft.

Uffe-skolen på den sløjfede bastion Frederika Amalia, hvis rester kan ses i billedets baggrund.

Uffe-skolen

Overlærer Jens Lampe, Åbenrå, der er formand for Åbenrå fadderskabsforening for Tønning, ridser Uffe-skolens 30-årige historie op.

Udfaldet af den første verdenskrig gav danskheden i Sydslesvig et skub fremad og skabte relativt friere kår, end man havde haft før, selv om det kneb meget på afgørende punkter; og selv om afstemningen i II. zone bragte skuffelser, skabtes med Weimar-forfatningen et nogenlunde holdbart grundlag for det danske mindretals kulturelle arbejde mellem Ejderen og den ny statsgrænse.

Et forsøg på at oprette en dansk skole i Tønning blev allerede gjort i 1923, men det strandede på tysk modstand, især hos den lokale politiforvalter og landråd. Den 2. december 1932 oprettedes en afdeling af »Den slesvigske Forening« i Ejdersted med J. Chr. Nielsen i Tønning som formand, og dermed havde danskheden i det sydvestlige hjørne ved Ejderen fået fodfæste. Året forinden havde vandre lærer Jørgen Jørgensen fra Slesvig begyndt at undervise en flok danske børn i et privat hjem i Tønning. Da der nu syntes at være grundlag for en egen skole, henvendte man sig i 1934 til Grænseforeningen om hjælp. Grundstenen blev nedlagt d. 24. juni 1935 af Grænseforeningens daværende formand, rektor H. P. Hansen, og den 20. oktober 1935 blev Uffe-skolen indviet. Ikke længe efter kunne

man åbne en dansk børnehave i to af skolens lokaler. Skolen startede med 32 elever og Asger Kilde Jensen som skoleleder og børnehaven med Anna Damkær Poulsen som leder. Arbejdet gik roligt og støt, indtil det ny totalitære styre efter 1933 bevidst lagde an på at hemme og helst standse de danske privatskoler. Forældrene blev generet på forskellig vis og blev i indberetninger til myndighederne betegnet som »uægte danske«, »camouflerede statsfjender«, »gamle marxister« o. l. Fra 1936 blev adskillige forældre ved trusler om forflyttelse eller arbejdsfortabelse tvunget til at tage deres børn ud af skolen. Således skrev f. eks. postmesteren i Tønning i marts 1936 til en dansksindet kone: »Jeg har erfaret, at De er medlem af den danske forening. Det er derfor umuligt for mig fortsat at give Dem arbejde i mit hus. – Heil Hitler!«. Natten til den 1. november 1935 blev der begået hærværk mod Uffe-skolen; 6 ruder blev slået ud. Overgrebene gentog sig to gange senere. Arbejdsanvisningskontoret i Tønning lod forespørge blandt de arbejdsløse, om de tilhørte det danske mindretal; hvis ikke, kunne de få arbejde ved et militært byggeforetagende. En murermester i Tønning afskedigede en arbejder og skrev i hans arbejdsbog: »Afskedigelse uden frist. Årsag: medlem af dansk forening.«

Under det hårde pres faldt børneantallet stadig og var i 1939 helt nede på 16. Lærer Kilde Jensen og Anna Damkær Poulsen drog til Danmark og afløstes af Anders Kølvrå Nielsen (1899–1955) og hustru. Ved kapitulationen var elevtallet dalet til 8, hvoraf de 3 var lærerparrets egne børn.

Nazismens totale nederlag gjorde en ende på de ufri og uværdige forhold, og 20. oktober 1945 kunne Uffe-skolen igen lukke dørene op, nu for 173 børn. Tallet steg jævnt til 469 børn i 1946. Den gamle skole, opført af arkitekt Andreas Dall, Flensborg, slog ikke mere til, men måtte udvides med 3 barakker (6 klasseværelser og 1 børnehave). Grundstenen til en ny og større bygning, tegnet af arkitekt Marius Lundt, Rensborg, nedlagdes den 19. maj 1961, og indvielsen fandt sted den 15. juni 1952. Den gamle skole (dog ikke barakkerne) ombyggedes til lærerboliger. En af barakkerne indrettedes til ungdomshjem, som i en årrække fortrinligt lededes af lærerparret K. P. og Marie Billund.

Ved Anders Kølvrås død i 1955 blev en af skolens erfarne lærere, sydslesvigeren Theodor Peters, ansat som skoleinspektør. Skolens elevantal har i de senere år holdt sig ret konstant, men det er dog ikke kommet på højde med elevtallene i de første efterkrigsår. Lederen og lærerne ved skolen gør i al stilfærdighed et ofte brydsomt, men trofast arbejde i dansk sprogs og kulturs tjeneste.

Jens Lampe

Da friheden kom til Tønning

Den britiske militærregerings forståelse for mindretallets særlige stilling var ikke stor i 1945. Lærer H. H. Bruhn, Tønning, fortæller om skoleleder Anders Kølvråas specielle vanskeligheder med Foreign Office's såkaldte Sydslesvig-ekspert.

På grundlag af foreliggende dokumenter skal der i det følgende gøres rede for en måske lille episode, som dog er betegnende for den indstilling, med hvilken englænderne efter kapitulationen behandlede danskerne i Sydslesvig. I foredrag og artikler har fhv. skoledirektør Bernhard Hansen nævnt, at tyskerne efter kapitulationen nok var til at tale med, men at englænderne – uvist af hvilke årsager – af al magt prøvede at hæmme det danske arbejde i Sydslesvig. Og de havde magten i disse år!

I Tønning havde skoleleder Anders Kølvråa siden 1937 måttet døje hån og spot fra tyskernes side. Hans håb om bedre tider for danskerne under den britiske besættelse fik nok sit første knæk, da han den 21. 9. 45 ansøger militærregeringen om køretilladelse for sin bil S – 28086:

»Bilen bliver brugt i mit arbejde som vandrelærer, til transport af skolebørnene til og fra skolen, til befordring for mig som leder af skolen og det kulturelle, danske arbejde i Ejdersted, og dertil kommer, at den også skal stå til rådighed for den danske præst i det kirkelige arbejde i Ejdersted«.

Ansøgningen afvises med den lakoniske bemærkning: »Cannot be approved, Calcott, capt.«.

Den danske skole i Tønning, Uffeskolen, var i lighed med de tyske skoler blevet lukket af besættelsesmyndighederne straks ved kapitulationen. Hele sommeren 1945 igennem prøver Kølvråa at få tilladelse til at begynde skolen igen, men forgæves, indtil han i september 1945 sender følgende skrivelse til den stedlige militærregering:

Til Militærregeringen.

Det danske mindretal i Ejdersted er samlet i en forening, den Slesvigske Forening for Ejdersted. For at blive medlem af denne forening skal man være over 18 år og være født nord for Ejderen samt have dansk sindelag. Hvis et ægtepar ønsker at blive optaget som medlemmer, forlanges der dog kun, at den ene af ægtefællerne skal være født nord for Ejderen.

Vore medlemmer her er på få undtagelser nær tyske statsborgere med dansk sindelag. Deres navne er næsten alle danske, deres afstamning er dansk, idet de i det væsentlige nedstammer fra folk, der beboede landet her, før det blev erobret af Tyskland 1864, og deres sindelag er endnu dansk, fordi det ikke er lykkedes helt at udrydde dansk kultur i egnen her, og fordi et sundt folk altid må lytte til blodets røst og ikke kan gå på akkord med uretten.

I landsdelen her gennemførtes i tiden mellem 1864 og 1920 en systematisk udryddelse af alt, hvad der var dansk; men ved Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920 ønskede de derboende tyskere at søge næring fra tysk kultur, hvorfor de tyske myndigheder måtte give os de samme rettigheder i Sydslesvig, og der oprandt en lysere tid for danskheden her. Men lyset varede kun kort. Nazisterne indførte igen den hårde hånds politik, idet de søgte at tvinge vore folk ud af foreningen og til at tage deres børn ud af vor skole, blandt andet ved at forflytte dem til andre arbejdspladser i Tyskland. Kampen var hård, og den var ulige, fordi vi var de små. Den nu afsluttede krig bragte frygtelige lidelser over det danske mindretal. Som tyske statsborgere måtte vore unge gå med i krigen og kæmpe mod Danmark og Danmarks allierede.

Og nu spørger man, hvad det danske mindretal vil. Det er jeg egentlig ikke kompetent til at svare på; men jeg mener at komme det rigtige svar helt nær, når jeg former svaret således: Vi ønsker *ikke* at forlade vort hjem og vort gamle danske land her, og vi ønsker ikke hævn over vore modstandere; men vi ønsker ret og retfærdighed. Vi ønsker at få lov til at leve som danske i så nær tilknytning til Danmark som muligt. Nazisternes betingelsesløse kapitulation bragte håbet om bedre og lysere tider frem i vort bryst, og vi håber inderligt, at det må lykkes vore allierede på en eller anden måde at finde en udvej, så vore lidelsers tid nu må være omme.

Disse tilstande, som kapitulationen har skabt, har bevirket, at store dele af landsdelens fortyskede befolkning har afkastet den tyske kjortel og nu ønsker at blive medlem af vor forening og at sende deres børn i vor skole; men vi beder militærregeringen forstå, at det er en vanskelig opgave for os at tage mod disse mennesker, da vi under ingen omstændigheder vil tillade nazistiske elementer at søge skjul i vore rækker. Derfor er vi meget kritiske ved optagelsen af nye medlemmer. Og vi stiller gerne medlemslisterne til rådighed for militærregeringen.

(Her følger en liste over 39 medlemmer fra tiden indtil 9. maj 1945, 57 medlemmer fra tiden siden 9. maj 1945, og en lang række navne, som står på venteliste).

Efter 1920 lykkedes det på grundlag af forholdene i Nordslesvig at få gennemført en lovgivning i Tyskland, der tillod at oprette skoler her i Sydslesvig. Disse skoler fik en smuk start, men blomstringstiden varede kun kort. Nazisterne gik meget hårdt frem mod os, idet de tvang forældrene til at tage børnene ud af vor skole ved trusler eller ved at forflytte dem til andre arbejdspladser i Tyskland. Agitationen mod os var en overgang så stærk, at det var forbunden med legemlig fare for børnene at søge skolen, og selve skolen var ofte udsat for vandalisme.

Ved kapitulationen var skolen hernede på 8 elever, og med dem har

vi gennemført skolen på normal måde, det vil sige en undervisning, der svarer helt til undervisningen i en kommuneskole i Danmark.

(Her følger en oversigt over fag- og timefordelingen).

Ved levnedsmidler, der er tilsendt os fra Danmark, har vi gennemført en børnebespisning, d.v.s., børnene har hver dag fået en frokost på to stykker brød belagt med fedt eller ost, pølse eller marmelade.

På ovennævnte måde vil vi gerne fortsætte undervisningen her i skolen efter sommeren. Eller vi beder om i det mindste at måtte få lov til hver dag at samle børnene til et par timers undervisning og frokost.

Efter kapitulationen har ansøgningerne om optagelse i skolen været overordentlig store, 108 ansøgninger; men en endelig sortering er endnu ikke gennemført. Vanskeligheden ligger i at optage børn, hvis forældre er belastet med den nazistiske ideologi. Vi gennemgår hver enkelts forhold meget nøje, og vi søger at få fat i så mange oplysninger som muligt. Jeg er naturligvis villig til at drøfte de enkeltes forhold med en sagkyndig repræsentant, udpeget af militærregeringen.

I midten af oktober foreligger militærregeringens tilladelse til at begynde undervisningen igen, og den 18. oktober starter Anders Kølvrå med 141 børn i 3 skolelokaler.

Dermed begynder de egentlige vanskeligheder, for naturligvis kan Kølvrå ikke levere en tilfredsstillende undervisning under disse forhold. Hans opmærksomhed henledes på det forhenværende Hitler-Ungdomshjem, som ligger 20 skridt fra Uffeskolen, står tomt og hvis lokaler er velegnet til skolebrug. Kølvrås ansøgning til de af englænderne indsatte tyske myndigheder om at få stillet det fhv. HJ-Hjem til rådighed for den danske skole imødekommes med stor velvilje, men militærregeringen nægter at godkende byrådets og amtsrådets énstemmige beslutning! I en indberetning til oberstløjtnant Lunding skildrer Anders Kølvrå sagen:

»Kort efter kapitulationen gik jeg til den engelske officer kaptajn Calcott for at undersøge, om vi eventuelt kunne få overladt HJ-Hjemmet til skolelokaler. Captajn Calcott lovede, at han ville prøve at ordne sagen for mig; men sommeren og efteråret bragte ikke nogen løsning.

Den 18. okt. begyndte vi skolen med 141 børn i vore 3 skolelokaler. Børnene kunne således ikke få fuld undervisning, og da der i HJ-Hjemmet er 5 lokaler, der er anvendelige til skolebrug, fornyede jeg den 3. 2. 46 mit andragende om HJ-Hjemmet, og »Kreisausschuß« gav den 7. 2. enstemmigt andragendet sin anbefaling; men det blev afslået af kommandant Steel med den begrundelse, at bygningen skulle bruges til ungdomsarbejde. Imidlertid havde amtsungdomskonsulenten (»Kreisyugendpfleger«) ingen brug for så mange lokaler og med »Kreisausschuß« enstemmige tilslutning blev andragendet den 23. 2. 46 fornyet under den form,

at »Kreisjugendpfleger« og vi skulle dele bygningen. Dette andragende kom senere tilbage med kommandantens godkendelse. Vi satte derefter bygningen i stand og var klar til at rykke ind; men kommandant Steel ville først bese bygningen. Efter besigtigelsen af Uffeskolen og HJ-Hjemmet fik jeg gennem landråden den 3. 3. 46 besked om, at jeg skulle afvente nærmere ordrer fra militærregeringen. Den 11. 3. 46 fik jeg fra kommandant Steel en skrivelse, hvori det meddeltes mig, at jeg ikke kunne få bygningen, da den skulle anvendes til ungdomsarbejde.

I den tyske folkeskole var der indrettet en »Musikskole«, der lægger beslag på 5 lokaler. Jeg stillede derfor den 15. 3. 46 et nyt forslag stilet til byen, gående ud på, at musikskolen skulle rykke ind i HJ-Hjemmet sammen med »Kreisjugendpfleger« og overlade os de 5 lokaler (i folkeskolen).«

(Dette forslag bliver ligeledes anbefalet af byens og amtets tyske myndigheder, men kommandanten, colonel O. S. Steel, udsteder den ordre, at ingen dansk lærer må betræde en tysk skole.

Anders Kølvråa fortsætter:

»Den 25. 3. 46 blev jeg kaldt til landrådskontoret, hvor kommandanten, colonel Steel, kort udtalte den ordre, at en dansk lærer ikke måtte undervise i en tysk skole. Jeg gjorde opmærksom på, at vi havde flere sager løbende her i Ejdersted, hvor vi kunne få lov til at benytte skolen om eftermiddagen, og jeg gjorde også opmærksom på, at vi var enige med de stedlige myndigheder om brug af folkeskolens sal til gymnastik. Det blev alt forbudt!

Kommandanten gjorde mig opmærksom på, at vi selv måtte sørge for lokaler. Vi kunne jo bygge. For øvrigt fortalte han mig, at vore skolebørn er tyske børn.

Da jeg fortalte, at jeg ville sende en indberetning gennem forbindelsesofficeren oberstløjtnant Lunding til Kiel og København, spurgte han, om jeg ønskede, at mit andragende skulle gå videre til de overordnede myndigheder, hvortil jeg svarede ja. Mit andragende er endnu ikke afsendt.

Kommandant Steel har ladet de forskellige sogneråd forstå, at han ønskede, de skulle være mindre venligt indstillet over for danskerne; han ønskede ikke så gunstige beslutninger for dem. I aftes lod han en rundskrivelse udfærdige til sognerådene, hvori han forlanger, at de skal tage afstand fra danskerne«.

Indtil nu kender man vist ikke årsagerne til den britiske militærregerings afvisende holdning over for danskerne i Sydslesvig.

Man har fremsat gisninger i retning af, at briterne jo ikke kendte noget til mindretalsproblemerne i deres egen hjemstavn og derfor slet og ret ikke forstod, hvad der rørte sig i den sydslesvigske befolkning.

Det være undertegnede tilladt at tvivle på denne teori. Ganske vist kendte man i selve Storbritannien ikke minoritetsproblemer i kontinental

forstand, men briterne havde i deres tid som verdensmagt ikke alene stiftet bekendtskab med disse problemer, men endda forstået at spille de forskellige folkegrupper i f. eks. Palæstina og Indien ud mod hinanden og vist sig som mestre i denne kunst.

Derimod skal det voves at fremsætte en anden teori. I juli måned 1945 skiftede regeringsmagten i Storbritannien over til arbejderpartiet. De ledende stillinger i den britiske zones militærregering blev overtaget af medlemmer af eller sympatisører med dette britiske parti. Arbejderpartiet var interesseret i at støtte og fremme det genopståede tyske socialdemokrati for om muligt at skabe et socialistisk regeret fremtidigt Tyskland. Af denne grund støttede man de tyske socialdemokrater både åbenlyst og skjult. Flere hændelser i disse år bekræfter denne påstand, uden at der dog i denne forbindelse skal føres bevis for den. Naturligvis fik man inden for militærregeringen snart øjnene op for den kendsgerning, at den danske folkegruppes tyngdepunkter var ved at opstå i de sydslesvigske byer blandt den befolkningsdel, som uden danskernes tilstedeværelse sikkert ville have følt sig tiltrukket af socialdemokraterne. Følgeslutningen af denne erkendelse måtte være at spænde ben for danskerne for derved at støtte socialdemokraterne.

H. H. Bruhn.

Danske menigheders kår i Ejdersted efter 1920

Den danske præst i Tønning, pastor Flemming Møller, har oplevet den nationale højkonjunktur i Sydslesvig i efterkrigsårene og den mere afbalancerede hverdag, som afløste den. Han skriver om årene, der gik, og om arbejdsforholdet til de forskellige tyske præster.

Den danske bevægelse i Tønning, der i årene efter 1919 væsentlig kunne takke kommunegartner Larsen Grøn, Holbæk, for sin eksistens, fik gennem vandrelerer Jørgen Jørgensen, Slesvig, forbindelse med det øvrige, danske mindretalsarbejde i Sydslesvig, der også var organiseret ved støtte fra moderlandet. Gennem Jørgen Jørgensen kom ligeledes forbindelsen til det kirkelige, danske arbejde i landsdelen i stand, repræsenteret ved daværende »landpræst« H. F. Petersen, Flensborg. Fra begyndelsen af 1930'erne var pastor H. F. Petersen med ved julefesterne i Tønning for Larsen Grøns ferieborn, og siden bad nogle af forældrene ham om at komme og døbe deres børn. Det var hjemmedåb.

Almindelig dansk gudstjeneste blev ikke afholdt, før der i forbindelse med bygningen af en dansk skole blev indrettet en kirkesal – den blev taget i brug den 24. november 1935, og vandrelerer Jørgen Jørgensen fik

døbt sin lille pige, Astrid, ved denne lejlighed. Siden hen holdtes her gudstjeneste omtrent en gang om måneden, og den lille, danske kreds mødte trofast op. Flere børn blev døbt, og nu og da fandt også en begravelse sted fra hjemmet ved den danske præst. Ved den første begravelse satte pastor Petersen sig for første gang i forbindelse med Tønnings tyske sognepræst, pastor Lensch, af hvem han blev venligt modtaget, og pastor Lensch lod også kirkeklokkerne ringe ved begravelsen; noget, som følte væsentligt af befolkningen. Da skolen var kommet godt i gang, blev der også dansk konfirmation med tilhørende forberedelse, så de månedlige besøg af præsten fra Flensborg blev til ugentlige i vinterhalvåret.

I 1938 overtog pastor H. F. Petersen førstepræsteembedet i Flensborg og afløstes som »landpræst« af pastor Waage Beck, som passede det kirkelige arbejde i Tønning – med nogle husbesøg rundt om i Ejdersted – indtil 1942, hvorefter pastor Martin Nørgaard, også med bopæl i Flensborg, overtog arbejdet her. Krigsårene blev tunge på mange måder; også rejsen fra Flensborg til Tønning og retur, som den dag i dag er besværlig uden bil, blev mere og mere kompliceret. Til gengæld var præsten meget velkommen, og glæden ved at samles stor – ikke mindst ved gudstjenesten.

Ejdersted hørte ikke for ingen ting til kongens »udlande«, d. v. s. landområder uden for den almindelige ret og det almindelige styre. Det kom også til at gælde efter Tysklands betingelsesløse kapitulation i maj 1945, hvor størstedelen af landskabet blev skarpt afgrænset fra den øvrige verden, så man skulle have særlige passersedler for at komme hertil og herfra. Det vanskeliggjorde yderligere de dansksindede Ejderstedboeres kirkelige betjening ved den i Flensborg bosiddende danske præst, og det var nok medvirkende til, at jeg, som var ordineret, blev ansat som vandrelærer i Ejdersted; så kunne jeg i nødsfald samtidig virke som præst, hvis pastor Martin Nørgaard, Flensborg, skulle få vanskeligheder med at passere Ejderstedgrænsen. – Denne skyldtes, at næsten alle tyske soldater fra Danmark samledes i Ejdersted, indtil deres forhold kunne blive undersøgt, og de kunne få deres hjemsendelsespapirer eller interneringspapirer. Imidlertid var englænderne meget tilbageholdende med at give danske statsborgere indrejsetilladelse til Sydslesvig, og hvad vandrelærer var for noget, anede de ikke; de anså dem vel nærmest for en slags politiske agenter, så det var kun på grund af skoledirektør Bernhard Hansens smidige diplomati, at jeg overhovedet fik indrejsetilladelse i december 1945; jeg skulle virke som lærer i tilknytning til Uffeskolen i Tønning, hed det over for englænderne; det kunne efter dansk opfattelse udmærket siges om en vandrelærer i Ejdersted med bopæl i Tønning. Men inden jeg kom så langt, var Ejderspærringen hævet.

Alligevel kom jeg adskillige gange til at virke som pastor Martin Nørgaards stedfortræder på grund af dennes altovervældende arbejde; og

da skoledirektør Bernhard Hansen øjnede en mulighed for at få skubbet vandre læreren i Ejdersted, ansat under Dansk Skoleforening, over til at blive præst under Dansk Kirke i Udlandet, hvorved han kunne slippe for englændernes mistænksomme spørgsmål angående denne vandre lærers funktion, så helmede han ikke, før overgangen skete i december 1946.

Uden tvivl var trangen til åndelig næring i hele det sammenstyrtede tyske rige stor i 1945 og de følgende år. For befolkningen i Ejdersted stod Danmark som et rigt land – ikke blot i materiel henseende. Det var derfor ganske naturligt, at tilstrømningen også til den danske gudstjeneste var stor, dog var det kun få af de mange, som strømmede til, der kom lige fra den tyske menighed.

Og der var godt at være i den danske menighed. Bekendelsen og lovsangen lød stærkt, selv på det fremmede sprog; de fleste var nemlig overbeviste om, at de snart ville blive hjemme i det sprog og i den verden, som det var et udtryk for. Det var næsten som i »Den lille pige med svovlstikkerne«. Når hun strøg en svovlstik, så hun ind i en verden så rig og herlig, og den var hende så nær, at det næsten var hendes egen, så længe svovlstikken brændte. Men svovlstikken, håbet om at komme helt ind i den danske verden, slukkedes, »og der var kun den tykke, kolde Muur at see«. Jeg mener, at det var hovedgrunden til, at bekendelsen og lovsangen forstummede i så mange munde: Danmarks nej til sydslesvigerne. Jeg ved, at det koster kamp at få del i åndeligt liv, kamp imod selvisheden; men jeg ved også, at ingen kan *tilkæmpe* sig det åndelige livs rigdom og herlighed; den kan kun *skænkes*. Og de danske, som i 1945 og senere har ment noget andet, beviser dermed kun, at de ikke selv fik del i det åndelige livs gave.

Men naturligvis var der andre grunde til, at sangen forstummede.

I hverdagen gik det tilsyneladende ikke de bekendende kristne bedre end andre, og de danske præster kunne ikke bedre end de tyske vise Guds retfærdighed. Forargelsen over de tyske præsters forkyndelse fra første verdenskrig om kejserens og de tyske våbens ret sad endnu i mange sind. Og nu efter anden verdenskrig forkyndte de tyske præster alle tyskers medskyld i nazismens forbrydelser. Det smagte for meget af en opskrift fra sejrherrenes propagandavæsen og af den slags klassesdomme, som man elles netop fordømte nazismen for at have fældet. – De danske præster prædikede næppe meget om tyskernes skyld, men bestemt heller ikke om danskernes retfærdighed. De søgte at tale om Guds nåde i Jesus Kristus. Men hvis den gjaldt hvem som helst, og det indtryk fik man, så måtte man sige det samme om Gud, som om den slags mennesker, at hver mands ven er hver mands nar, og så gav den danske prædiken et naragtigt, d.v.s. lige så uvirkeligt forhold til Gud som den tyske.

Torvet i Tønning i dag er ikke meget tættere befolket end torvet var i 1864 (se side 1), men gummihjulene på arbejdsvoغن og de parkerede biler i baggrunden fortæller dog om fremskridtene.

St. Laurentius-kirkens baroktårn i baggrunden er det samme. I kirkens nordlige væg kan man se sporene af den romanske murstenskirke, som lå på samme sted før St. Laurentius blev bygget. Maleren Jürgen Ovens er født i Tønning (1623); et seluportræt og et portræt af hans hustru kan ses på et epitafium i kirken.

Da det store flertal således heller ikke i den danske kirke havde fundet noget, som virkelig betød noget for det i hverdagen, sank det tilbage i sin tidligere ligegyldighed over for menigheden. Ved de særlige lejligheder

vil man nok have en vis forbindelse; og trods det naragtige bevarede man indtrykket af, at i den danske menighed var Gud dog alles ven uden videre omsvøb, hvorfor man stort set helst holdt sig hertil.

Imidlertid blev den tyske kirke bekymret for, at der skulle gå opløsning i den, når man kunne være i den uden de sædvanlige krav om bekendelse, og det kunne man, når man lod sig betjene af den danske præst. Nogle så dog dybere og var klar over, at det ikke var den danske præsts slappe krav, som bragte opløsning inden for landskirken; en sådan mand var den tyske sognepræst i Tønning fra 1946–53, Martin Pohl, og Ejderstedts mangeårige provst (1929–56) Anton Tödt, Garding.

I min tid i Ejdersted har vi haft tre sognepræster i Tønning, som udmærket kan tages som repræsentanter for tre forskellige holdninger over for den danske menighed. I 1936 afløste pastor Wilhelm Lüneburg den ovenfor omtalte pastor Lensch. De fleste af krigsårene havde han været med i felten; hans kone var af nordslesvigsk afstamning. Han ønskede ikke at tage stilling til det danske, så da han efter hjemkomsten i 1945 mærkede det stærke, danske røre i Tønning, søgte han og kom til Ditmarsken i 1946. Efter ham kom Martin Pohl. Gennem faderen stammende fra lutherske frimenigheder i Schlesien, men selv født på missionsmarken i Indien, var han som dreng kommet til Breklum, hvor hans far var blevet missionsdirektør. I sin universitetstid i Kiel havde han rådspurgt en lærer, om han skulle blive i provinsen Slesvig-Holsten som præst; han syntes egentlig, at menighedslivet her var for fattigt. Læreren havde rådet ham til at søge til Nordslesvig som præst, hvorfor han skulle afslutte sin uddannelse på præsteseminariet i Haderslev. Han fulgte rådet, men så kom netop 1920 med afståelsen af Nordslesvig til Danmark, og det bragte ham på ny i forlegenhed. Det nationale skulle ikke have nogen indflydelse på hans liv som kristen, men på den anden side følte han sig absolut som tysker; skulle han så alligevel tage til de fattige menigheder i Sydslesvig-Holsten, eller skulle han søge at blive i en nordslesvigsk menighed, hvor han på en måde følte sig bedre hjemme? – Han valgte at flytte, men han bevarede en stor kærlighed til den danske kirke og mødte mig netop som repræsentant for denne kirke med stor tillid også i Tønning. Af og til spurgte jeg ham til råds, og han rådede mig gerne, men føjede altid til, at det skulle jeg gøre, som jeg selv fandt rigtigst. Engang var jeg sneet inde i Flensborg og kunne ikke komme hjem til en begravelse. Jeg ringede da til pastor Pohl og spurgte, om han ikke ville tage den for mig, hvortil han svarede: Jo, gerne; skal det være på dansk eller på tysk? – Pastor Pohl var afgjort tysk i sind og skind, men han bestræbte sig for aldrig at lade sin holdning over for den danske menighed påvirke heraf, og man kan vel sige, at det lykkedes for ham.

Hans efterfølger blev Otto Milkoweit, som jeg kendte fra Tating (Vest-

Den gamle sømandsskole i Tønning, Skipperhuset, er for nylig købt af Sydslesvigsk Forening. Man vil blandt andet bruge huset, der ligger lige ud til havnen, til lejrskole.

Ejdersted), hvor han havde været præst i over 20 år. I væsen og holdning lignede han pastor Pohl, men i indstilling over for den danske menighed var han stik modsat. Da jeg i sin tid kom ind i præstegården i Tating for

at hilse på ham og for at meddele, at jeg havde døbt et par børn i hans sogn, spurgte han mig, hvad jeg overhovedet ville; jeg gentog det, hvortil han svarede, at han ikke kunne se, at han havde det mindste med mig at gøre. »Det vil sige,« spurgte jeg, »at De hellere ser, at jeg går med det samme?« – »Ja,« svarede han. Pastor Milkoweit forlanger kirkens ordensregler overholdt til punkt og prikke, og han ser gerne disse ordensregler så omfattende som muligt. Han fik i 1956 en god støtte i den nye provst for Ejdersted, Kai Röhl, der hellere ser folk træde ud af kirken end være negative over for noget af dens orden.

Fra begyndelsen af havde ingen dansk præst i forvejen spurgt en sognepræst i Ejdersted, om han måtte udføre denne eller hin kirkelige handling; kun hvor der var tale om at bruge sognekirken, havde vi forud talt med sognepræsten – med forskelligt resultat. Jeg skal prøve at give et overblik:

I Tønning havde vi lige fra 1945 fået lov til at bruge sognekirken uden anden betingelse, end at det ikke måtte virke forstyrrende ind på den tyske menigheds brug af kirken. Imidlertid var de danske i Tønning vant til at samles til gudstjeneste i den danske kirkesal, så det fortsatte de med undtagen ved særlige lejligheder som til årsmøde og ved konfirmation, bryllup (af og til) og begravelse, hvor sognekirken benyttedes.

Uden for Tønning kom de første danske menighedskredse omkring de danske skoler, efterhånden som disse kom i gang, d. v. s. 1948 i Garding og Welt Vollerwiek, 1951 i Sct. Peter og 1954 i Tating. I 1949 bad vi om at måtte låne sognekirken i Vollerwiek til vor konfirmation i marts, og det var der ikke noget i vejen for. Men næste år, 1950, havde tyskerne samlet sig og gjorde, hvad de kunne for at drille, og da blev det afslået. Herover blev en fader til en af konfirmanderne, som altid havde betalt sin kirkeskat, så ærgerlig, at han meldte sig ud af landskirken, og da han nogle år senere døde, ville denne hindre mig i at begrave ham. Jeg ville – sagde de landskirkelige autoriteter – sætte mig ud over, hvad man kan tolerere af en præst, der også betjente landskirkens medlemmer, hvis jeg begravede en mand, der åbent bekendte sig som hedning ved at melde sig ud af kirken. (Langt de fleste af de mennesker, der lader sig betjene af mig, er stadig medlemmer af landskirken; – et mindretal er udtrådt, men tilmeldt den danske menighed i Tønning eller Garding. Den sidste har kun eksisteret som organiseret menighed i 5–6 år; den første har vel haft en slags organisation fra 1946, men i de første 12–13 år var organisationen meget løs). Jeg kørte til provst Röhl, gjorde rede for mandens udtrædelse af landskirken og sagde, at han altid havde betragtet sig som medlem af vor menighed, selv om vi ikke havde medlemskort o. lign., og at jeg personlig aldrig ville kunne løbe fra det ansvar, jeg havde for, at manden var trådt ud af kirken ved sønnens konfirmation, og at jeg fandt, at landskirken endnu mindre kunne løbe fra sit ansvar herfor. Ville den det alligevel, så

måtte den selv tage følgerne, jeg ville trodse, hvad jeg kunne, for at begrave denne mand. Heroverfor faldt provsten og de øvrige myndigheder til føje, og mandens begravelse ved dansk præst fandt sted uden videre følger.

Det sidste med hensyn til den danske menigheds brug af sognekirkerne i Welt og Wollerwiek skete efteråret 1962. Indtil da havde man på få undtagelser nær føjet sig og ladet de dansksindede døde begrave af den tyske præst, men i september 1962 døde pludseligt et meget aktivt medlem af den danske ungdomsforening, som kun havde besøgt den danske skole og var blevet dansk konfirmeret. Her følte det for unaturligt at lade den tyske præst forrette begravelsen, og da kirken var lukket for mig som præst, og der ingen plads var i hjemmet, lejedes en krosal lige over for kirken til sørgehøjtiden. Dette forekom dog befolkningen for forargeligt, og medens et medlem af det sydslesvigske, danske kirkeråd og jeg hentede os et fornyet afslag på at få lov at benytte sognekirken hos sognepræsten, kørte den danske amtssekretær rundt hos de læge medlemmer af det tyske menighedsråd og fik hos alle deres ord for det urimelige i, at begravelsen ikke kunne foregå fra kirken, selv om jeg var præst. Præsten havde ellers hele tiden skudt sig ind under, at han ikke kunne handle imod eller uden om menighedsrådet. Nu måtte han så selv søbe den kål, han havde spyttet i, og vi fik kirken. Siden fik vi en officiel skrivelse, hvorefter kirken stilledes os til rådighed ved begravelser. (Da vor kirkesal er i skolen, hvor der iflg. sundhedsvedtægterne ikke må stilles lig, kan begravelser ikke foretages fra den danske kirkesal). Ellers er vi i den danske kirkesal. Da skolen var i en træbarak, og vi meget interimistisk måtte indrette en skolestue som kirkesal, var det måske ikke for godt; men i 1950 fik vi i den nybyggede skole en udmærket kirkesal med et særskilt alterrum, som vi ganske vist atter mistede, da der i 1962 indrettedes en børnehave i skolen.

I Garding fik vi uden videre lov at bruge sognekirken af provst Tödt; f. eks. til konfirmation i 1950. I efteråret 1952 indviede biskop Noack imidlertid en smuk og rummelig kirkesal i den nybyggede danske skole; provst Tödt var medvirkende. Bortset fra begravelser samledes den danske menighed herefter kun her. Den anderledes indstillede provst Röhl har foranlediget, at jeg ved eventuel benyttelse af sognekirken kun må tale dansk, hvorved tilladelsen til at bruge kirken stort set er illusorisk.

I Sct. Peter fulgte den danske menighed også efter skolen, som begyndte i 1951. Her har sognekirken altid stået os åben mod betaling af et overkommeligt gebyr. Vi brugte den første gang til konfirmationen i marts 1953; ellers har vi indrettet os i Klit-skolens skolestue; men ved konfirmation, bryllup og begravelse er vi i sognekirken.

Så længe pastor Milkoweit var i Tating, prøvede vi ikke for alvor på

at låne sognekirken. Den danske skole og dermed dansk gudstjeneste og konfirmationsforberedelse begyndte først omtrent på den tid, da Milkoweit flyttede til Tønning i 1953–54. I april 1956 fik vi uden videre kirken overladt til begravelse og en måned senere til bryllup.

Kirkerne i Vester- og Øster-Hever, i Poppenbøl, Tetenbøl og Katharinelund er i påkommende tilfælde uden videre blevet stillet til rådighed for mig, når jeg skulle have bryllup eller begravelse for nogen i det pågældende sogn. Kirkerne i Kating, Kotzenbøl, Oldenswort, Witzwort og Ulvesbøl har jeg aldrig haft brug for til en kirkelig handling.

Tilbage til de landskirkelige ordensregler. Fra begyndelsen havde som nævnt ingen dansk præst fulgt dem. Men for en ordens skyld bestræbte jeg mig på at underrette sognepræsterne om, hvem jeg havde døbt. Med pastor Pohl i Tønning, hvor langt de fleste kirkelige handlinger fandt sted, fik jeg den ordning, at min kirkebogs kontrabog stod hos ham. Og sådan var det altså, da pastor Milkoweit kom hertil, den præst, som i sin tid havde afvist mig, da jeg kom for at meddele ham et par dåbshandlinger, jeg havde haft i hans daværende sogn. I de første år efter præsteskiftet gik det videre på den gamle vis i Tønning, selv om det personlige forhold mellem den tyske og den danske præst var kølnet stærkt af. Af forskellige bemærkninger kunne jeg dog skønne, at noget var i gære, og i begyndelsen af 1958 brød det løs. Jeg skulle i begyndelsen af februar have to begravelser med få dages mellemrum, og da jeg spurgte om at måtte bruge kirken hertil, fik jeg til svar, at for denne gang skulle jeg få den, men ellers var det slut. Pastor Milkoweit kunne ikke være med til noget så ødelæggende for kirkens orden, som jeg præsterede; han måtte forlange, at jeg før hver kirkelig handling androg om en såkaldt »afmelding« hos ham, d.v.s. at han skal konstatere, at forholdet er i orden (efter landskirkens regler og tugt), og derefter overdrage mig at udføre handlingen. Det mente jeg ikke at kunne gå med til, idet jeg bedre måtte kunne vide, om »forholdet var i orden« hos de mennesker, jeg betjente.

Den første, der herefter døde i vor kreds, var den i det danske arbejde meget aktive amtssekretær og byrådsmedlem Boy Koch. Jeg prøvede at få kirken til begravelsen, men forgæves; hans kone prøvede også personligt at bevæge pastor Milkoweit, men forgæves. Jeg rådede til at lade ham forrette begravelsen, men det var der ikke tale om, at hans kone ville gå med til. Så en anden dansk præst. Heller ingen mulighed. Da satte forskellige kræfter i byen ind, og som ganske særlig undtagelse fik vi overladt kirken til begravelsen af Boy Koch med mig som præst. Det var i marts. Men medlemmer af såvel den danske som den tyske menighed sagde til sig selv og hinanden: Kan vi forliges, så manglede det bare, at vore præster ikke skulle kunne; de *skal* forliges. Den 22. maj 1958 fandt da et møde sted i den tyske præsteboligs menighedssal; til stede var

foruden Milkoweit og jeg en fra den danske menighed og to fra det tyske menighedsråd. Efter lange forhandlinger endte det med, at jeg lovede forud for hver kirkelig handling at søge om »afmelding« fra Milkoweit; denne kunne til gengæld ikke forholde mig en sådan »afmelding«, såfremt der ikke var noget formelt at indvende. I virkeligheden betød det, at jeg i alt det ydre bøjede mig for den landskirkelige orden og kun med hensyn til den menneskelige bedømmelse af forholdene forblev selvstændig. Når jeg gjorde det, var det, fordi de dansksindede i Tønning så åbenbart foretrak det fremfor at bryde med landskirken (og danne en dansk frikirke); og da jeg ikke kunne redde min kristelige rigdom på bekostning af deres fattigdom uden at rejse, så bøjede jeg mig; svigtede nogle kristelige sandheder for at kunne leve videre i min menighed med dens plumrede indstilling.

Hermed var langtfra alt klaret mellem Milkoweit og mig, men det afgørende skridt var gjort. Det værste, der stod tilbage, var den toårige konfirmationsforberedelse og nøjagtige organisering af den danske menighed.

Foruden forberedelsen af Tønning-børnene, som må ske i to hold på grund af skolegangen, har jeg børn fra fire andre skoler at forberede til konfirmation, så jeg kunne med nogen ret hævde, at jeg simpelt hen ikke kunne overkomme en toårig forberedelse. Jeg foreslog derfor en udligning ved en forøgelse af timerne i det år, jeg havde børnene, men så vigtigt timetallet end var, så var efter Milkoweits udsagn børnenes medleven i det gudstjenestelige liv også afgørende, og den medleven måtte ikke nedskæres til et år. – Det betød, at de danske børnegudstjenester, som der engang havde været et behov for, men som nu var ved at overleve sig selv, blev holdt i gang ved tvangsindlægning af de børn, som skulle konfirmeres det følgende år – dog kun så længe, til jeg virkelig fik gennemført den toårige forberedelse i Tønning. Derefter er børnegudstjenesterne afgået ved en blid og rolig død.

Med hensyn til organisering af den danske menighed så pastor Milkoweit helst en klar afgrænsning ved, at jeg lavede en liste over alle dem, der sluttede sig til os. Jeg hævdede, at det var umuligt; ikke alene vidste jeg ikke, hvem de var, men folk vidste det ikke engang selv; det kunne skifte fra gang til gang. Ja, mente Milkoweit, det var netop denne svingen, der var så usmagelig, og som vi måtte nøde folk til at komme ud over. Jeg fastholdt, at det kan man ikke i grænselandet. For den familie, som ganske naturligt følges med sin dreng til alters ved konfirmationen i den danske menighed, kan det være så naturligt sammen med en gammel bedstemoder at deltage i en hjemmealtergang ved den tyske præst. Til sidst lod pastor Milkoweit sig da nøje med at få en liste over alle de medlemmer af den danske menighed, som ikke er medlemmer af den slesvigholstenske landskirke, og så måtte jeg love ikke at udføre kirkelige hand-

linger for andre end de således angivne samt medlemmer af landskirken.

Skridt for skridt har vi arbejdet os frem til en fælles præstetjeneste i samme by, en tjeneste, hvorom vi vel langt fra er enige, men hvor vi dog ved, hvor vi har hinanden og kan stole på hinanden. Begge har vi noget at bekende, men den danske bekendelse er nok betydeligt svagere end den tyske, fordi vi helst ikke bekender andet, end hvad hjertet er fuldt af. Den tyske bekendelse kommer vel også fra hjertet, men præges stærkt af en rets- og pligtfølelse. Derfor kan det forekomme os danske, at den aflægges i tide og utide; og der kan stilles krav til den bekendelse; den kan bringes som et offer, under lidelse. Den danske bekendelse kan man ikke stille krav til; dens indhold er glæde og tak for, hvad hjertet fyldtes af.

Flemming Møller.

Gustav Lindstrøm

1896 – 1965

Inden for det ejendommelige område, som kaldes vandrelærervirksomhed, har en lang række mænd og kvinder med vidt forskellige forudsætninger virket i Sydslesvig. I efteråret døde en af dem, lektor *Benedikt Nordentoft*, Hobro, en fin og varmhjertet personlighed, som gav afkald på stillinger, der svarede til hans akademiske uddannelse og i mange år arbejdede i Sydslesvig for en vandrelærers beskedne løn, ja en overgang helt uden løn, så længe en lille privat formue slog til.

Men de tre mest markante vandrelærerskikkelser er Niels Kjems, Jørgen Jørgensen og Gustav Lindstrøm, der alle tre har virket mere end en menneskealder. Den 14. november døde Gustav Lindstrøm som følge af en trafikulykke i København, 69 år gammel.

Lindstrøm var sjællænder. Han fik sin uddannelse på højskoler og var, som Hans Lund udtrykte det ved mindesamværet efter begravelsen i Tønder, et barn af den danske højskole. Han besøgte senere Danmarks Lærerhøjskole, foretog en række studierejser, men blev for øvrigt som den alsidigt interesserede mand han var aldrig færdig med sit selvstudium.

Lindstrøm har selv udtalt, at en vandrelærers og en præsts indsats er lige vanskelige at vurdere. Kun folk, der har haft lejlighed til at følge vandrelærere på nært hold, er i stand til nogenlunde at bedømme deres arbejde, men en udtømmende redegørelse for deres indsats er indtil videre en uløst opgave. Kun brudstykkevis har Lindstrøm i tale skrift meddelt indtryk fra sit lange, arbejdsrige liv i Sydslesvig, hvor mange har iagttaget hans lille, tætte skikkelse færdes med tog, med rutebil, men mest på cykel, i et arbejdsområde, der til tider strakte sig fra Flensborg til Sild. Han samlede børnene

til undervisning i dansk om eftermiddagen, når den tyske skolegang var til ende, mødtes med forældrene om aftenen til sang, foredrag og oplæsning, han opsøgte danske på ensomt beliggende steder, han arrangerede udflugter, teaterbesøg og meget mere. Hvad han måtte møde af mistænksomhed hos tvivlere, af hån og spot hos modstandere, ja af direkte korporlig overlast, kunne nok have fået en svagere personlighed til at opgive. Men Lindstrøm holdt ud og fortsatte sin linje, altid med humøret i behold og med et venligt smil til alle sider. Der er sagt om ham, at når han i billedlig betydning blev smidt ud af fordøren, gik han tilbage ad bagdøren.

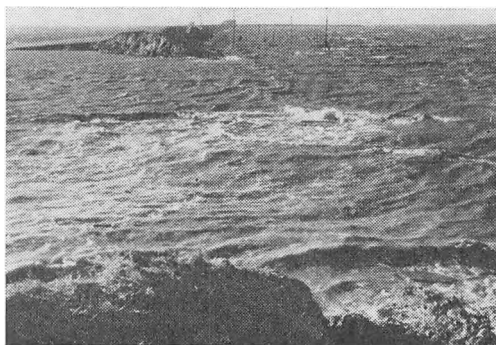

Det blev ham virkelig forundt at se frugter af sit arbejde og at nå mange af sine mål. Efter at han fra o. 1930 havde taget fast bopæl i de dansk-talende egne i Sydtønder amt, lykkedes det ham at få en af yndlingsdrømmene realiseret, rejsningen af det danske forsamlingshus Kirkevang i Ladelund i 1934. To år senere kunne amtets første danske skole åbnes, især takket være Lindstrøms forberedende arbejde.

Krigens år var hårde for Gustav og Anna Lindstrøm, hans nærmeste medarbejder. Koncentrationslejren i Ladelund og de misgerninger, den førte med sig, hvad familien næsten dagligt var vidne til, tvangsindkvartering i det vedholdte Kirkevang, dette og meget mere tog hårdt på dem, men så oplevede de efter kapitulationen, at den lille skole, som de også havde overtaget, blev en slags moderskole for en snes nye danske skoler – en udvikling næppe nogen havde drømt om. Forsamlingshuset blev indrettet som ungdomsskole, hvor ægteparret Lindstrøm fik overdraget en opgave, der fyldte deres sidste arbejdsperiode i Ladelund. For fire år siden flyttede de til Tønder.

Gustav Lindstrøm fik i årenes løb mange venner. Han blev afholdt på egnen i en sjælden grad og det både blandt danske og tyske. Nationale modstandere omfattede ham med dyb respekt. Under alle omskiftelser bevarede han – sit sangvinske temperament til trods – et sundt og nøgternt syn på udviklingen. Lindstrøm var på sit felt en pionerskikkelse af format, og som sådan vil hans minde leve videre i grænseegnene. C. St.

Boganmeldelser

Digebrud i Ejdersted 1962.

Margot und Nico Hansen: Amrum, Geschichte und Gestalt einer Insel. Verlag Hansen & Hansen, Itzehoe.

I det sommerblå, glitrende hav mellem Skallingen og Ejdersted strækker sig en kæde af gulhvide klitøer, som i stigende grad er blevet mål for turismen og sommerhusbyggeriet. Ved invasionen fra fastlandet mister disse ejendommelige bade- og kursteder noget af deres oprindelige egnspræg, men samtidig vokser også trangen til at kende de omstændigheder, der skabte den særprægede natur, dens mennesker, deres fortid og det dyreliv, der udfolder sig her.

På dette felt imødekommer netop bogen »Amrum, Geschichte und Gestalt einer Insel« et virkeligt behov. En række egnskendte akademikere og fagfolk har ved mønsterværdigt samarbejde tilvejebragt et rigt illustreret værk af bemærkelsesværdig lødighed og format. Amrum-bogen er udgivet af Margit og Nico Hansen på Verlag Hansen und Hansen, Itzehoe-Vosskate.

Professor Karl Kersten fra Kiels Universitet gør kort og klart rede for Amrums dramatiske fortid, hvor øen – som de øvrige vadehavseøer – i 2500 år var forbundet med fastlandet ved et marskterræn, hvor græsgange vekslede med bevoksninger af eg, fyr og siv. Det

var i denne periode, at nørrejyder ad søvejen kom hertil, bosatte sig på de højereliggende kyststrækninger og drev deres kvæg på græs i marsk- og mose-lande øst for, skabte agerbrug, fiskede og jagede og handlede med rav. Ikke færre end 136 kæmpehøje på Amrum fortæller om nørrejydernes gravskik. Såvel gravformen som gravgodset viser ligesom husenes arkitektur en nøje forbindelse helt ind i vikingetiden mellem Amrum og landskabet Thy ved Limfjorden.

En morsom omstændighed ved gravsætningen omtaler professor Kersten iøvrigt udførligt. Brandrester viser, at Amrum-jyderne under gravøllet afbrændte kultiske bål på højen. Endnu i vore dage antænder beboerne på Rømø, Sild og Amrum forårsbål – den såkaldte »Biiikebrænding« – på højene på »Pers Awten« (Petri-dag) d. 22. februar, og både professor Kersten og dr. phil. Johs. Jensen er tilbøjelige til at mene, at der kan være tale om en ubrudt båltradition fra bronzealderen til vore dage, selv om Biiikebålene under grønlandssejladsen i det 18. og 19. århundrede tjente som afskedshilsen til søfolkene, der drog bort fra øerne i smækker for at bemande de ventende hollandske hvalfanger-fregatter.

Stormfloder isolerer nærrejdyerne

Svære stormfloder skyllede imidlertid ind over bronzealderens store marsk- og moseland i det femte århundrede e. K. og forvandlede området til vadehav med øer og halliger. Rester af store egetræer, fyrretræstubbe, af pløje-agre og fund af segl til høbst dukker endnu i dag op af vadehavets bund.

Denne naturkatastrofe ikke alene formindskede og isolerede den jyske befolkning på Amrum, men forringede levevilkårene betydeligt. Det nyskabte indhav skabte derimod i det 8. og 9. århundrede betingelser for den første *frisiske* indvandring søværts sydfra til vadehavssøerne. I de følgende 800 år hævdede ø-friserne deres folkelige egenart under den danske krone. Allerede Harald Blaatand (936–986) godkendte friserens særlige herredsinddeling, mens Kong Valdemars jordebog 1231 optegner kronens indtægter i friserområdet. Danske lov af 1683 omfattede også Amrum, som i retslig henseende hørte under Ribe, Viborg eller administrationsbyen Tønder, hvorimod amringerne i gejstlige forhold regnedes til bispestolen i Ribe. Stavnsbåndets ophævelse 1788 og landboreformerne, der indførtes på Amrum i 1798 og 1801, fremmede udskiftningen, vekseldrift, mergling osv. og forøgede udbyttet.

Personlig trådte kgl. Majestæt også lejlighedsvis i forbindelse med Amringer. Christian VI lod således Amringen Harck Olufs kalde til sig i Tønder for at han kunne fortælle om sit eventyrlige tolvårige tyrkiske fangenskab. Det kan iøvrigt tilføjes, at Frederik VI efter stormfloden 1825, der hærgede hele vadehavskysten fra Holland til Skallingen, og som krævede mange menneskeliv, besøgte de hjemsogte egne i skib fra Højer. I den anledning rejste Højringerne en mindesten, der den dag i dag på det tyske sprog fortæller om majestættens vadehavsfærd i katastrofeområdet. Christian VIII besøgte under sine seks sommerophold på badestedet Wyk på nabøen Føhr også Amrum.

Stormfloder har gennem århundreder tilføjet Amrum betydelige landtab, og øen var sidst truet af katastrofe i foråret 1962. På den anden side blev Amrums strand »rigt velsignet« med strandinger på sandbankerne vest for øen. Men uanset strandretsordningen af 1444 og ihærdige strandfogeders indgreb, gik det i århundreder som i Holbergs »Peder Paars«, hvor »hver lever christelig og nærer sig af vrage«.

Hvalfangerflåden bemandedes

Omhyggeligt og kyndigt behandler dr. phil. Johs. Jensen, Heide, det brogede lokalhistoriske stof, hvis højdepunkter er hvalfangertiden og Amrums overgang til kur- og badested.

Det var tidens behov for tran til belysningsformål, spisefedt, til vognsmøring, til sæbesyderi og limfremstilling, der fik hollænderne til at skabe en hvalfangerflåde, men det var Amringer, Føhringer, Sildringer og Rømøser, der bemandede flåden. Allerede 1673 mænstrede hvalfangerflåden 3–4000 mand fra vadehavssøerne. Takket være deres gode sømandsskab lykkedes det mange af øboerne at erhverve styrmandsranng, d. v. s. de blev »Commodore«. Amrum havde allerede i 1717 femogtyve såkaldte Kommandører.

Grønlandssejladserne, der varede ved til ind i det 19. århundrede, blev øboernes »gyldne tidsalder«. Velstanden strømmede ind, og kommandørtiden har sat varigt præg på boligkulturen – inde og ude. Nationalmuseets Kommandørgård på Rømø viser netop en interiørkunst fra denne periode, der er et fuldgyldigt billede af, hvilket kulturelt opsving grønlandssejledsen førte med sig. Også servicet forfinedes. Man ombyttede gerne fajancekrusenes tinlåg med sølvdæksel, eller krusene blev helt til sølv. Men også klædedragten vidnede om den økonomiske velstand. Knapperne til trøjer og veste udførtes i sølv, og kvindedragten smykkedes med filigranarbejder og sølvkæder. Dr. phil. Sigurd Schoubye, Tønder, har i sit værk

om guldsmedekunsten på vesteregnet (1961) gjort gældende, at dragtsmykkerne på den ørække, der den gang dannede Tønder amts vestgrænse mod havet – Amrum, Føhr, Sild og Rømø – er et rigt kapitel i Tønderregnets guldsmedehistorie og var med til at give kolorit og festivitas. De danske konger og de slesvigske hertuger lod gentagne gange de Amringerdragter forevise. Kvindernes smykketradition har holdt sig helt til vore dage.

Kommandørernes glæde over de smukke ting, som velstanden satte dem i stand til at erhverve, strakte sig end- og så vidt, at man i levende live lod udføre store sandstensgravmæler fra Weserbergland med relief af det hvalfangerskib, de førte og med en fuldstændig levnedbeskrivelse og angivelse af børneskaren og dens skæbne. Der er endnu bevaret 80 sådanne prægtige gravsteler, og hvert enkelt har kostet en lille formue at fremstille. En stor del af dem er i dag opstillet på kirkegården på Amrum som ramme om en mindeplads for krigens faldne.

Tøndringer skaber badested

Det næste erhvervsmæssige vendepunkt i Amringernes historie indtraf i året 1888, da planerne om at gøre Amrum til badested for alvor trængte sig på. Den indstilling, som øens sogneråd indtog ved den første tanke om badestedplaner, er ført til protokols og betegnes af dr. Johs. Jensen som et af de interessanteste dokumenter i øens nyere historie. Sognerådet mente, at indretning af et badested ville forstyrre øens hævdvundne levevis. De moralske forhold ville komme i fare, og de gode gamle sæder og den jævne levemåde ville blive sat over styr af nye moder og voksende behov.

Den præjssiske stat lagde et vist pres på sognerådet, men menighedsrådet

ville i hvert fald hindre, at Amrum blev et verdsligt badested med alle dets skadelige følger for livet og fremfor alt for kristendommen på øen. Og således gik det til, at Amrum fik et kristeligt badeetablisement, idet man henvendte sig til Indre Missions slesvig-holstenske landsorganisation om oprettelse af »et kristeligt Hav-Hospiz«. Det blev et norsk færdighus af træ, som i 1890 blev Hospiz, og selv om andre kristelige etableringer fulgte, kunne udviklingen ikke bremses; i 1891 begyndte to Tøndringer, hotelejer Heinrich Andersen og bankdirektør Fast, det første verdslige badehotel. De havde ikke alene Tøndersche Creditbank bag sig, men også Hamburger Gewerbebank og Hildesheimer Bank.

Turismen og sommerhusbyggeriet har nu fast fod på Amrum. Dr. Johs. Jensen meddeler til slut, at såvel Amringer som bade- og kurgæster nu er enige om, at det voksende antal biler generer øens karakter af rekreativt område. Værre endnu ville det blive, om der byggedes den dæmning fra fastlandet over Føhr til Amrum, som har været på tale. Dette projekt vil man på Amrum sætte sig imod. Amrum skal vedblive at være Amrum.

Den svenske sprogforsker, Nils Års-hammar, der er knyttet til Det germanistiske Institut ved Marburgs Universitet, bidrager med en betydelig sproghistorisk, grammatikalsk og litteraturhistorisk studie over Amringersproget. En sprogstatistik viser imidlertid, at denne frisiske mundart er i tilbagegang som følge af tilflytning af tysksprogede medborgere fra fastlandet.

Førstelærer Herman Wöbbe og fotograf Georg Quedens afrunder skildringen af Amrum med en fornøjelig gennemgang af plante- og dyreverdenen på Amrum, mens badelægen, dr. Johs. Ide gør rede for kurforholdene.

A. L. de Cros Dich.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænse­landets liv
grænse­landets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotaqe, herreekvipering

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi ^{A/S}

VEJLE

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank ^{A/S}

GRAASTEN

^{A/S} Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet

Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/S

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.